

II.2.3 *Gratiosus Matris pulchrae dilectionis lusus*

Hru *Gratiosus Matris pulchrae dilectionis lusus* Josepha Sexstettera (1705–1767)¹ se hráli studenti střední gramatiální třídy gymnázia na Novém Městě v Praze 17. 5. 1729.

Dochování: Hra *Gratiosus Matris pulchrae dilectionis lusus* se zachovala v jediném exempláři, uloženém v Národním archivu ČR. Je zapsána jednou rukou, poměrně pečlivě. V textu najdeme několik většinou jednoslovných škrtů, které opravují metricky chybný slovosled a vznikly bezprostředně při opisování. Opis pořídila stejná ruka, jaká zapsala jinou hru téhož autora² a dvě z jeho řečí.³ Vzhledem k těmto skutečnostem se tedy můžeme domnívat, že se jedná o Sexstetterův autograf. Do rukopisu hry *Gratiosus Matris pulchrae dilectionis lusus* je vložena tištěná latinská synopse.⁴

Struktura: Počtem 1039 veršů (bez přede hry, choru, mezizpěvu a epilogu, jejichž text rukopis neuvádí) se *Gratiosus Matris pulchrae dilectionis lusus* řadí k nadprůměrně dlouhým textům, z vydávaného souboru je nejdelší. Dělí se na 15 scén (*inductiones*), přede hru, epilog a chorus, který následuje po 9. scéně. Mezi 12. a 13. scénou byl vložen mezizpěv, *cantus intermedius*.

Obsah: Tři bratři, Marchinus, Heppinus a Sequinus, padnou po bitvě u Askalónu do zajetí a dostanou se k egyptskému chalífovi. Získají si jeho sympatie a chalífa je chce přijmout ke svému dvoru, pokud ovšem zavrhnou Krista a stanou se muslimy. Když bratři odmítnou, chalífa je dá vsadit do vězení a slíbí odměnu tomu, kdo je přesvědčí. Chtějí se o to pokusit tři pážata, Achmes, Suleyma a Melichi, odradí je však Marabucius, který se jim vysměje, že na takový úkol nestačí a mají ho přenechat jemu. Sám ovšem ve svém úsilí ztroskotá, a je proto vyhnán ode dvora. Chalífa a vojevůdce Alladinus zkoušejí přimět vězně ke změně víry lstí, i jejich snaha však vyjde naprázdno. Mezitím měla chalífova dcera Ismerie podivuhodný sen: viděla krásnou a mocnou pannu, u jejíchž nohou leželi tři mládenci. Obrátí se s prosbou o výklad tohoto snu na Marabucia, který se domnívá, že Ismerie viděla sama sebe. Sen podle něj znamená, že právě jí se podaří odvrátit zajatce od křesťanství, a Marabucius doufá, že díky tomu získá zpět chalífovu přízeň. Chalífa zprávu s radostí přijímá a úkol přemluvit mladíky předává Ismerii.

Ismerie se tedy vypraví do vězení. Bratři ale konverzi odmítnou, naopak Ismerii poučují o své víře. Ta princezně připadá směšná a nesmyslná, zaujme ji však vyprávění o krásné Panně Marii a zatouží spatřit její obrázek. Po dlouhém přemlouvání Marchinus svolí, že Mariinu podobiznu namaluje. Obraz se mu však příliš nepovede a musí čelit výčitkám bratrů, že Pannu Marii takto zneuctil. Marchinus ale poprosí Matku Boží o pomoc, ta skutečně zasáhne a obraz zázračně opraví nebo sešle z nebe

¹ Podrobněji o autorovi viz s. 402–404.

² *Edondus* (NM, 9).

³ *Stella animata in horizonte Czechico orta, subinde universo propemodum orbi mirifice illucescens Sanctus Joannes Nepomucenus*, NA ČR, sign. J 20/17/18, kart. 1000, f. 1529r–1532r; *Oratio generis exornativi, in qua historia orbis magistra demonstratur*, NA ČR, sign. J 20/17/18, kart. 1000, f. 1463r–1466r.

⁴ NA ČR, SM, sign. J 20/17/18, kart. 998, f. 372r–384r.

jiný (z textu to jednoznačně nevyplývá). Ismerie poté poznává na podobizně pannu ze svého snu, okamžitě se stane křesťankou a rozhodne se i s mladíky uprchnout. Když už je všechno nachystáno na slavnostní obřad, při kterém se zajatci mají veřejně zřeknout Krista, vyjde najevo, že bratři uprchli a Ismerie s nimi. Zatímco chalífa zuří a slibuje pomstu, uprchlíci vyrážejí na cestu a zasvěcují svůj život Panně Marii.

Vedlejší části: Z vedlejších částí hry se zachoval pouze popis obsahu. Předehra v alegorické zkratce odhaluje děj, včetně postav, ústřední „rekvizity“ (podobizna Panny Marie) a rozuzlení, zároveň přitom příběh posouvá do obecnější roviny – z konfliktu tří bratrů s chalífou se stává boj křesťanství s islámem: Mohamedánství (*Mahometismus*) se snaží lákat k sobě pomocí svůdné Siréničky (*Syrenula*) Křesťanskou nevinnost (*Christiana Innocentia*). Sirénička však zahlédne podobiznu Panny Marie, což v ní vzbudí lásku, takže nakonec spolu s Křesťanskou neviností od Mohamedánství uprchne. Křesťanská nevinnost vystupuje i v choru, kde vyjadřuje svou touhu po mučednické smrti. Místo toho se jí však dostane výzvy, aby Marii ctila svým nevinným životem. Epilog oslavuje vítězství, jehož Křesťanská nevinnost pod ochranou Marie dosáhla.

Stavba děje: V Sexstetterově hře můžeme sledovat rozdělení děje na části, které se poprvé objevují v dílech gramatiků z období pozdní antiky.⁵ Jde o dělení na *protasis* (první část děje, úvod), *epitasis* (část, v níž vznikají konflikty a rozvíjí se zápletky), *catastasis* (strnutí, zastavení děje, okamžik největšího napětí) a *catastrophe* (rozhodující obrat). V *Gratiosus Matris pulchrae dilectionis lusus* představuje *protasis* 1. a 2. scéna: bratři se dostávají k chalífovi, odmítnou jeho nabídku přijetí ke dvoru, podmíněnou změnou víry, a jsou proto uvězněni. *Epitasis* se odehrává ve scénách 3–12, a to ve dvou etapách. Nejprve (scény 3–9) probíhají různé neúspěšné pokusy přesvědčit zajatce (scény 3, 4, 6, 7), zároveň se začíná rozvíjet zápleтка kolem Ismeriina snu (scény 5, 8). Tato etapa děje a zároveň první část hry končí chalífovým rozhodnutím svěřit úkol odvrátit vězně od Krista Ismerii (9. scéna). V druhé části se Sexstetter věnuje nejprve Ismeriině návštěvě vězení, událostem kolem obrazu Panny Marie a konverzi Ismerie ke křesťanství (scény 9–12). Ve 13. a zejména 14. scéně nastává *catastasis*, moment největšího napětí: chystá se obřad, během něž mají křesťané slavnostně přijmout islám, všichni jsou na místě a čekají. Na začátku 14. scény jeden z dvořanů oznamuje, že mladíci a Ismerie již opustili vězení a brzy přijdou. Místo toho však přichází *catastrophe*, rozuzlení – zpráva o útěku vězňů i Ismerie. Závěrečná 15. scéna je již pouze dodatkem.

Postavy: Tři bratry, kterým dal jména Marchinus, Heppinus a Sequinus, obdařil Sexstetter charakteristickými rysy křesťanských mučedníků: uznávají autoritu pozemského vládce, ale Bůh je pro ně autoritou nejvyšší.⁶ Ve své víře jsou neochvějní, od Krista je neodvrátí lákavý slib pohodlného života u dvora ani hrozba smrti.⁷ Mu-

⁵ Nejznámější z nich je Aelius Donatus, mj. autor velmi oblíbených učebnic *Ars Minor* a *Ars Maior* a také komentáře k Terentiovým hrám.

⁶ Sequinus: *Veremur omnes Principem*. / Heppinus: *At magis Deum / Lex sancit alma colere* (v. 145–146).

⁷ *Cruorem citius e venis furor, / E corde vitam, spiritum e toto exprimet / Pectore, quam in ullo dogmate fidei sacrae / Animus vacillet* (v. 140–143).

čednická smrt je naopak jejich vysněnou metou. To se nejvýrazněji ukáže v 6., 7. a 10. scéně, kdy se bratři domnívají, že jeden z nich už tohoto cíle dosáhl. Ostatní potom onomu šťastlivci závidí, dožadují se stejné výsady, předhánějí se, kdo zemře první (Marchinus tvrdí, že jako prvorozený na to má právo on).⁸

Všichni bratři se také vyznačují velkou láskou k Panně Marii, která se zajímavým způsobem projeví a odstíní ve 12. scéně nad Marchinovým nezdařeným obrazem. Všem třem jde v tu chvíli především o čest Matky Boží, avšak zatímco Heppinus a Seqvinus vyčítají Marchinovi, že se do takového úkolu vůbec pouštěl, Marchinus se s důvěrou obrací o pomoc k Panně (a jeho bratři to považují za další rouhání). Nakonec se rozhodne obrázek raději zničit a ušetřit tak Bohorodičku posměchu i za cenu toho, že jemu samému přinese tento čin ostudu. Právě v tom okamžiku se stane zázrak a Heppinus se Sequinem se kají za svou malověrnost.

Na princezně Ismerii, jedné z mála ženských postav v jezuitském dramatu, Sextetter prokázal svou schopnost dodat i typovým postavám některé osobité rysy. Ismerie je zprvu poněkud sebestředná princezna, hrdá na svůj vzhled a postavení. Toto vědomí zaznívá např. v její reakci na Heppinovo přání, aby se stala křesťankou – nepobouří ji ani tak představa, že by zradila svou víru, jako to, že by se cizímu bohu oddala ona, „ozdoba vlasti, jitřenka thráckého království, sestra Charitek, sokyně bohyní“.⁹ Momenty, kdy promlouvá Ismeriina ženská marnivost, jsou vůbec působivé: například když je polichocena tím, že krásnou pannou ze snu je ona sama;¹⁰ nebo když se zajatců ptá, zda Panna Marie předčí svou krásou i ji.¹¹ Křesťanské učení nejprve jako většina pohanů přijímá s nedůvěrou a nepochopením. Pohorší ji Marchinova prosba, aby se přimluvila u otce za jejich smrt,¹² nerozumí tomu, jak se může stát panna matkou a Bůh člověkem podléhajícím smrti. Její konverze je náhlá a okamžitá – jakmile pozná, že ve snu viděla Pannu Marii, stane se horlivou křesťankou. Snad jen v poslední scéně se ještě na chvíli ozve vliv toho, že vyrůstala v orientální nádheře, když vyzývá ke stavění nádherných chrámů, obložených ze všech stran čistým zlatem.¹³ Marchinus ji však poučí, že nejlepším příbytkem pro Marii jsou horoucí srdce.

Ismeriin otec, chalífa, se k zajatým křesťanům nejprve nechová nijak krutě. Jejich ušlechtilost a krása¹⁴ se mu zalíbí, takže s nimi jedná téměř jako rovný s rovným. Jakmile však bratři odmítnou jeho požadavek stát se muslimy, mění se v typického zuřivého tyрана, včetně charakteristického slovníku. Tuto prohru bere nejen jako

⁸ Podobné jednání a argumenty najdeme nejen v jiných mučednických hrách, ale i v dramatech o synech, kteří neváhají obětovat život pro své rodiče, nebo v hrách o věrných přátelích.

⁹ *Ego? Patriae decus, / Aurora regni Thraciae, Charitum soror, / Aemula Dearum, quid ego? Ego vestro darem / Mentem manumque Numini?* (v. 717–720).

¹⁰ *Ismeria! Deae / Praefers decorem, lumen attingis Poli, / Charitumque calcas gratiam* (v. 602–604).

¹¹ *Agedum, meumne pariter excedit tua / Virgo decorem?* (v. 744–745).

¹² *Sic? Pulchra vota! Ego auctor existam necis, / Quae sponte munus sospitatrix gero? / Et grande nunquid crimen est, tantum sui / Cruoris esse prodigum?* (v. 725–728).

¹³ *Exstruite sacras, / Terrestre Caelum, exstruite Mariae domos! / Convertite gazas orbis, obryzo undique / Vestite!* (v. 1016–1019).

¹⁴ Na rozdíl od autorů jiných her s tímto tématem Sextetter nijak nezdůrazňuje válečnické umění bratrů a jejich statečnost v boji.

urážku své víry, ale především jako ponížení sebe sama – rozčiluje ho, že jeho, který přemohl „nesčetné zástupy nepřátel“, „nejednoho Hektora, slavného v boji“ a „davy hrdinů“,¹⁵ by teď měli porazit tři mladíci. Podobně reaguje i v jiných případech, kdy někdo nesplní jeho přání (to se týká Marabuciova neúspěchu v přesvědčování křesťanů a jeho špatného výkladu snu) nebo se protiví jeho vůli, jako Ismerie svým útekem.

Stejně jako Ismerii a chalífu i Marabucia Sexstetter představuje jako člověka hrdeho na své schopnosti a na svůj úřad. Zejména ve srovnání s Ismerií je však jeho pýcha mnohem větší, ostatní o něm většinou mluví jako o pyšném nebo nadutém knězi (*superbus Praeco, turgidus Popa*). Přesto však selže, a to hned dvakrát: nejprve neuspěje při přesvědčování zajatců (od kterého navíc sám odrazoval jiné, protože, jak tvrdil, takovému úkolu může dostát jen on), a je proto vyhnán od dvora. Podruhé špatně vyloží Ismeriin sen a tentokrát je jeho pád definitivní. Jak přesně nešťastník skončí, není z textu jasné. Jeho poslední slova však naznačují nejhorší – mluví totiž o chalífových „krvavých rukách“.¹⁶

Vedle těchto hlavních postav dostávají větší prostor ještě vojevůdce Alladinus, tři pážata – Achmes, Suleyma a Melichi, a Soramnus, jehož role u dvora není upřesněna, pravděpodobně je to však dvořan o něco starší než zmíněná pážata. Kromě nich ve hře vystupuje blíže neurčený počet dvořanů a stráží a nejméně tři herce (pro role Mohamedánství, Siréničky a Křesťanské nevinnosti) vyžadují vedlejší části.

Jazyk a styl: Co se týče jazykové obtížnosti, nevybočuje Sexstetterova hra výrazně z průměru. Z neklasických nebo méně obvyklých tvarů autor používá ty běžné: imperativ II. (*agito, esto, memento, prosequitor, sunt*), *qveis* – archaický dat. nebo abl. pl. zájmena *qvi, faxo*, konj. imperfekta *fore* místo *esset*, řecké pádové koncovky (*Themidos, Parida*). Z mytologických jmen se nejčastěji objevuje zřejmě Mars (*Gradivus, Mavors*) v přeneseném významu „bitva“, „boj“ nebo „vojsko“, četná jsou jména vztahující se k podsvětí (*Acheron, Avernus, Cerberos, Erebus, Styx, Taenar, Tartarus*). Ve hře se vyskytují i postavy dnes již méně známé, jejichž jména však byla v jezuitských dramatech často používána ve zobecňujícím významu (*Apellés* – malíř, *Prokrústés* – loupežník, bandita).

V textu převažují dialogy, výrazně dlouhé monology zde najdeme jen dva. Nejdelší je Alladinovo líčení bitvy v 1. scéně, které zabírá necelých 44 veršů. 5. scénu, kdy se poprvé objeví Ismerie a hovoří o svém snu, vlastně také tvoří jeden necelých 42 veršů dlouhý monolog, přerušенý pouze dvěma replikami pážete a možná i hudbou nebo písní.

Zajímavým způsobem se v jazyce hry odráží její zasazení do muslimského prostředí. Odehrává se v Egyptě, toto slovo se však objeví pouze dvakrát, a to v názvu a v argumentu. Ve vlastním textu hry je země, v níž se zajatci ocitli, nazývána *Thracia* nebo *Scythia*. Sexstetter tato slova zřejmě chápe jako obecné pojmenování pro

¹⁵ *Hectorem, Marte inclytum, / Parida nec unum straveram; heroum globi / Cessere nostris viribus* (v. 392–394).

¹⁶ *Obruite miserum saxa, proterite caput, / Vel sic cruentas Regis evadam manus!* (v. 980–981).

barbarskou, tedy nekřesťanskou zemi a zároveň pro celý pohanský (muslimský) svět obecně.¹⁷ Podobně anachronicky zachází s titulem muslimského vládce. Pro označení této postavy důsledně používá titul *Califus*, v přímé řeči se však toto slovo objeví jen jednou (v. 389). Jinak se v souvislosti s jeho osobou používá titul *Princeps*, *Dux* nebo *Rex* – král. Pozoruhodnou proměnou prošel také turecký půlměsíc: měsíc, luna, metaforicky označuje celý islámský svět a zároveň je jeho hlavním ochranným božstvem.¹⁸ V tom smyslu je s ní někdy ztotožněna Cynthia (Diana).¹⁹

Josephus Sexstetter se již ve své hře *Edondus* z roku 1728 projevil jako nadaný dramatik. Ve hře *Gratiosus lusus* svůj talent potvrdil. Prokázal, že dokáže napsat živý dialog i zdařilé poetické pasáže (za pozornost stojí např. popis bitvy ve v. 15–57), dobře charakterizovat postavy i obratně vystavět dramatický děj.

¹⁷ V tomto obecnějším smyslu je také ve hře 2x použito adjektivum *Turcicus*: *Terfaustus orbi Turcico affulsit dies* (v. 39); *Ille est Mavortis Turcici praesens honos* (v. 49).

¹⁸ *Sereniorem luna nunc demum dabit / In auge honoris posita fulgorem, ut diu / Umbras rebelles hostium in latebras agat* (v. 60–62); *Non turbulenti semper e lunae sinu / Furoris imbres depluunt nec sic truces / Luna in ruinam, vulnera et caedem hostium / Impellit Euros. Pallet haec crebro, rubet, / Sed et serenat* (v. 87–91); *Et flammam Polo / Contempta probro luna fatalem evomat* (v. 990–991).

¹⁹ *Dum tamen tantas virum / Vires et iram vidit, incusso suis / Pavore, geminum potuit, adspectu hostium, / Retrahere cornu Cynthia* (v. 31–34); *Mene depictam meis / Subjecit oculis Cynthia?* (v. 600–601).